

6 Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск : Выш. школа, 1979. – 320 с.

7 Квятковский, А. П. Поэтический словарь / А. П. Квятковский. – М. : «Сов. энцикл.», 1966. – 375 с.

The article analyzes syntactic parallelism in non-ritual lyrical songs as a stylistic device for enhancing visual expressiveness, verbal imagery and emotionality of folk song discourse. At the same time, various types of syntactic parallelism are determined by its form and structure, semantic content, functional and stylistic role in the context of a folk song narrative.

УДК 811.161.3'23

А. М. ФЕДАРАВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

МАЎЛЕННЕ ЯК МЭТАНАКІРАВАНАЕ САЦЫЯЛЬНАЕ ДЗЕЯННЕ

У артыкуле ўзнімаюцца пытанні, звязаныя з моўным уздзеяннем у працэсе камунікацыі. Маўленне разглядаецца як мэтанакіраванае сацыяльнае дзеянне, дыкурс. Сцвярджаецца, што стратэгія маўленчых паводзін ахоплівае ўсю сферу працэсу камунікацыі, калі мэтай з’яўляецца дасягненне вынікаў. Адзначаецца прагматычны патэнцыял моўных рэсурсаў розных узроўняў, вызначаецца інфармацыйная структура дыскурсу.

Сучасны чалавек, з’яўляючыся суб’ектам моўнага ўздзеяння імкнецца рэгуляваць дзейнасць свайго суразмоўцы. І гэта не толькі заклік да дзеяння, але і ўплыў на прыняцце рашэнняў, на ўяўленні аб свеце, на сістэму каштоўнасцей і перакананняў. Суб’ект маўлення кадуе інфармацыю, г. зн. тое, што знаходзіцца ў яго свядомасці, прадстаўляе ў выглядзе кагнітыўных структур (фрэймаў, сцэнараў). Суб’ект маўлення суіснуе са спажыўцом інфармацыі, рэцыпіентам. Каардыната “я” вызначае важнае для камунікатыўных актаў паняцце інтэрсуб’ектыўнасці. Адзін з важнейшых момантаў інтэрпрэтацыі выказвання – шматзначнасць “я”. Для “аўтараў” канкрэтных маўленчых актаў характэрна імкненне растлумачыць аб’ектыўную сітуацыю нейкім суб’ектыўным чынам у залежнасці ад камунікатыўных мэт. Аб’ектыўны свет шляхам трансфармацыі ва ўяўленні суб’екта ацэньваецца, г. зн. суадносіцца са шматлікімі апэратарамі, што стварае ў выніку псіхалагічную афарбоўку маўлення – суб’ектыўную мадальнасць.

Патэнцыялам уздзеяння валодаюць усе кампаненты мадэлі камунікатыўнага акту. У залежнасці ад таго, які з іх “эксплуатуецца”, можна вылучыць розныя тыпы камунікатыўных стратэгій.

Традыцыйную цікавасць выклікае аналіз прагматычнага патэнцыялу паведамлення, што звязаны з выкарыстаннем моўных рэсурсаў розных узроўняў (лексікі, граматыкі, фанетыкі). Тэксты аналізуюцца з пазіцый іх уласнай структурнай арганізацыі на розных узроўнях апісання. Катэгорыі марфалагічнага ўзроўню выкарыстоўваюцца для стварэння поля суб’ектыўнай мадальнасці пры ўмове іх кантэкстуальнай вобразнасці. Пры выкарыстанні адзінак лексічнага ўзроўню ў якасці прагматычных сродкаў перавага аддаецца лексемам, якія з’яўляюцца актуалізаванымі або маюць вобразную ўнутраную форму.

Актуалізацыя лексічных адзінак у стылістычным кантэксце часта з’яўляецца вынікам неаднароднасці стылістычнай прыналежнасці лексем. Стылістычная транспазіцыя – прыём сенсібілізацыі прагматычнай сілы прагем. Прагматычная сіла прагем тым большая, чым меншая частотнасць іх ужывання і чым менш яны чакаемыя ў дадзенай сітуацыі.

Бог чалавеку дае радзіму,

Як ласку нябесную

І пакаранне... [1, 158]

Эфект экспрэсіўнасці часта дасягаецца эксплуатацыяй унутранай формы слова. Канатацыя “накладваецца” на выказванне, што робіць яго двухпланавым, дае магчымасць вылучыць аб'ектыўна-мадальнае і суб'ектыўна-мадальнае значэнне лексемы. Выбар канатацыўнай мадальнасці – сведчанне таго, што аўтар маўлення зацікаўлены не столькі ў кваліфікацыі таго, што належыць свету, колькі ў інтэрпрэтацыі ацэнкі.

*На кладах дазволіць журбе
Прарасці маладою травой
І замену знойдзе табе*

Несуцешнай удавою [1, 112].

Актыўна ўнутраная форма эксплуатаецца падчас ужывання метафары. Метафара ўзнікае як вынік аўтарскага пераасэнсавання значэнняў слоў. У працэсе ўтварэння поля суб'ектыўнай мадальнасці найбольшую ролю адыгрываюць вобразная і ацэначная метафары. Прычыны выкарыстання метафары вынікаюць з імкнення, з аднаго боку, да дакладнасці, з другога, – да эмацыянальнага выражэння думкі з максімальнай эфектыўнасцю.

*У гмах далягляду на страсе
Галосіць мройна певень прадчування.*

*Тым часам самаўпэўненая пані
Сябе й зняверанасць сваю нясе.*

*Садзіцца самаўладна на куце –
Хай рассыхаецца ў двары карэта.*

*І старасцю завецца пані гэта,
Прывабная ў апошняй пекнаце [1, 254].*

Найбольш выразнымі сродкамі стварэння поля суб'ектыўнай мадальнасці з'яўляюцца адзінкі сінтаксічнага ўзроўню мовы. У працэсе ўтварэння поля суб'ектыўнай мадальнасці важную ролю адыгрываюць інтанацыйныя канструкцыі, бо прыроду клічных сказаў і рытарычных пытанняў вызначае эмацыянальна-ацэначны змест (модус). Інтанацыйныя канструкцыі шырока выкарыстоўваюцца як спосаб засяродзіць увагу чытача, яны не столькі інфармацыя, колькі адлюстраванне эмацыянальна-валявой сферы псіхікі суб'екта маўлення.

*Ці мы жывем,
Ці толькі страх лагодзім,
Свой страх,
Што непазбежнаму слугуе?*

*Ці паміраем мы,
Ці адыходзім
З адной краіны ценяў
У другую? [1, 129].*

Узмацненню выразнасці і пераадоленню стандарту садзейнічае выкарыстанне экспрэсіўных сінтаксічных канструкцый з элементамі перастаноўкі і пералічэння. Сказы з адваротным парадкам слоў, пералічальныя канструкцыі, такія разнавіднасці паўтору, як анафара, эпіфара, сімплоіка, кампазіцыйны стык і інш. разлічаны на выразны эфект. Структуру ўтварае стылістычны кантраст паміж “звычайным” маўленнем і адхіленнем ад яго. План зместу ўзмацняецца шляхам абнаўлення плана выражэння. Актуалізацыя пэўных сінтаксічных мадэляў уяўляе сабой так званую “сінтаксічную вобразнасць”, уплыў якой на рэцыпіента значны. За своеасаблівай сінтаксічнай пабудовай не толькі індывідуальная форма выяўлення, а і сродак выражэння думак з максімальнай эфектыўнасцю.

*Прагнем жывой вады
Набраць аднойчы ў запас.*

*Молім злітавацца гады,
А яны ўжо не чуюць нас... [1, 252].*

Экспрэсіўнасцю характарызуецца і канструкцыя з парцэляцыяй і сегментацыяй, звязаныя па паходжанні з вусным маўленнем. Часта яны ўяўляюць сабой стылістычны прыём, выкарыстанне якога прадумана і матывавана камунікатыўнай задачай.

Зноў хатнік дыхае нада мною.

Зноў тупае дваравік у двары.

Кон адварочваецца спіною.

Да пары [1, 30].

Такім чынам, лінгвістыка разглядае мову як сістэму, якая мае пэўную структуру, што значыць складаецца з адзінак і правілаў іх функцыянавання. Гэты падыход выдатна дзейнічае на любым узроўні аж да сказа. Спробы ўявіць, што адбываецца з мовай, калі яна “становіцца” маўленнем, і вызначыць правілы функцыянавання моўных адзінак у патоку маўлення прадпрымае дыскурс-аналіз. Э. Бенвеніст [2] сцвярджае, што са сказам мы пакідаем мову як сістэму знакаў і ўступаем у іншы свет, у свет мовы як сродку зносін, выражэннем якога з’яўляецца дыскурс Н. Д. Аруцёнава [3, 136–137] вызначае дыскурс як складны тэкст, абумоўлены прагматычнымі, сацыякультурнымі, псіхалагічнымі і інш. фактарамі; тэкст, узяты ў падзейным аспекце; маўленне, разглядаемае як мэтанакіраванае сацыяльнае дзеянне. Дыскурс – гэта маўленне, «пагружанае ў жыццё». Асноўная функцыя мовы як камунікацыйнай сістэмы – арганізацыя чалавечых дзеянняў з дапамогай слоў (знакаў).

Суб’ект маўлення экспліцытна або імпліцытна “прысутнічае” ў тэксце. Гэты вобраз карэктуюцца пры дапамозе іміджавых стратэгий. Аўтарам маўлення можа быць вядомая, аўтарытэтная ў грамадстве асоба; аўтар маўлення можа выказваць клопат пра адрасата маўлення; аўтар маўлення можа аб’ядноўваць сябе і рэцыпіента:

Мы – крывічы, / Мы – крэўнік, свае...

Мы – крывічы, / І нам дазволіў бог... [1, 20].

Вобраз адрасата маўлення пры дапамозе статусна-ролевых стратэгий, накіраваных на павышэнне яго самаацэнкі.

Быць аб’ектам моўнага ўздзеяння – значыць адчуваць уздзеянне іншых, якое адбываецца ў вербальнай форме. Слухач павінен дэкадаваць паведамленне, атрыманую інфармацыю супаставіць з уласнай карцінай свету і інтэрпрэтацыяй намераў суб’екта маўлення. Пры гэтым заўсёды ёсць розніца паміж кадаванай і дэкадаванай інфармацыяй. Такім чынам, важна ўяўляць інфармацыйную структуру дыскурсу.

Інфармацыйныя складнікі дыскурсу:

1. Прапазіцыя – семантычны інварыянт выказвання. Ён можа быць ісцінным або не.

2. Рэфэрэнцыя – суаднесенне актуалізаваных імёнаў і аб’ектаў рэчаіснасці. Рэфэрэнцыя можа быць канкрэтнай: ідэнтыфікаванай (суб’ект і адрасат папярэдне ведаюць пра ўсе аб’екты рэфэрэнцыі):

Як і некалі Ньютану,

І не без следу,

Яблык на галаву мне

Зляцеў наўпрысу [1, 29].

Актуалізаваныя наступныя імёны і аб’екты рэчаіснасці: усім вядомыя “яблык” і “Ньютан” і вядомы чытачу аўтар “я” (Рыгор Барадулін);

і інтрадуктыўнай (аб’ект вядомы аўтару і невядомы чытачу):

Супонец – Лясное возера – не ўзгадае,

Адкуль да яго прыстала мяно [1, 172].

Трэба тлумачыць, што Супонец – возера. Канкрэтная рэфэрэнцыя абапіраецца на прэсупазіцыю існавання аб’екта. Рэфэрэнцыя можа быць і нявызначанай – аб’ект невядомы ні аўтару, ні чытачу.

3. Прэсупазіцыя – сэнсавы кампанент выказвання, праўдзівасць якога неабходная, каб дадзенае выказванне не было семантычна анамальным. Прагматычная прэсупазіцыя ўключае ў сябе ўяўленні таго, хто гаворыць, аб кантэксце, агульныя (фонавыя веды), з’яўляецца ўмовай паспяховасці і дарэчнасці выказвання. Прэсупазіцыя кагнітыўна папярэдне ведае выказванню. Набор усіх прэсупазіцый задае клас магчымых светаў, у якіх гэтыя прэсупазіцыі рэлевантныя. В. У. Красных [4] разглядае прэсупазіцыю як зону перасячэння кагнітыўных прастораў камунікантаў.

Соль жывая.

Людзі – соль зямлі.

Несалёнае псуецца хутка [1, 245] (макрапрэсупазіцыя, фрагмент кагнітыўнай базы, рэлевантныя для камунікантаў);

У роднай хаце

І качарга – маці [1, 33] (соцыумная прэпазіцыя);

А ў нас чужыну журбнай звалі [1, 158] (мікрапрэсупазіцыя, індывідуальная кагнітыўная прастора).

4. Рэлевантнасць. Ступень рэлевантнасці меркавання ў кантэксце тым вышэй, чым менш кагнітыўныя намаганні, неабходныя для яго апрацоўкі.

Апосталам балюча на зямлі.

Балюча й за бязмозглых, і за мудрых [1, 147].

5. Эксплікатура (экспліцытны сэнс выказвання) – гэта такі змест выказвання, які з’яўляецца праявай і развіццём лагічнай формы, выяўленай у выказванні з дапамогай моўнага кода.

Чужэюць родныя мясціны з году ў год.

І мы штодня сабе чужэем самі [1, 9].

Лагічная форма выказвання не заўсёды вычарпальна адлюстроўвае прапазіцыю: рэцыпіенту прыходзіцца дапаўняць, аднаўляць прынятую форму да ўзроўню поўнай прапазіцыі, у тым выглядзе, у якім яе імкнуўся перадаць суб’ект маўлення.

6. Імплікатура – нелітаральныя аспекты значэння і сэнсу, якія не вызначаюцца непасрэдна структурай выказвання, г. зн. тое, што маецца на ўвазе. Камунікатыўная імплікатура вызначаецца камунікатыўна значнымі адхіленнямі ад стандарту. Навошта суб’екту маўлення патрэбныя імплікатуры? Такі від камунікацыі валодае большай прэстыжнасцю: для разумення імплікатур неабходна пэўнае разумовае развіццё, аўтар “добра выглядае” і “прыўздымае” адрасата, мяркуючы, што ён зможа правільна расшыфраваць імплікатуру. Ужыванне імплікатур спалучаецца з рызыкай паніжэння ступені даступнасці.

7. Інферэнцыя – пабудавана на тым, што ў нас заўсёды ёсць чаканні, звязаныя з далейшым развіццём сітуацыі. На падставе кожнага выказвання мы будзем выснову. Яна можа ўдакладняцца наступным выказваннем, бо чаканні часам парушаюцца. Калі б прагаворваліся ўсе сувязі, то тэксты былі б непамерна доўгімі. Такім чынам, мы вымушаны дапускаць апушчэнні і імпліцытныя сэнсы.

Яны прылятаюць

Да кожнага ў гасці,

Вяртаючы смех,

Даганяючы плач,

Сініца з маленства,

Жаўрук з маладосці,

Са сталасці – грак,

З небылосці – крумкач... [1, 138]

У працэсе камунікацыі непазбежным з’яўляецца моўнае ўздзеянне. Маўленне разглядаецца як мэтанакіраванае сацыяльнае дзеянне, дыскурс, стратэгія маўленчых паводзін ахоплівае ўсю сферу працэсу камунікацыі, калі мэтай з’яўляецца дасягненне вынікаў. Моўныя рэсурсы розных узроўняў валодаюць прагматычным патэнцыялам. Дыскурс характарызуецца наяўнасцю інфармацыйнай структуры.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Барадулін, Р. Калі рукаюцца душы...Паэзія з прозай / Р. Барадулін, В. Быкаў. – Мінск : ГА БТ “Кніга”, 2003. – 344 с.

2 Бенвенист, Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Эдиторал УРСС, 2009. – 448 с.

3 Арутюнова, Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – 688 с.

4. Красных, В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: курс лекций / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.

The article raises questions related to the influence of language in the process of communication. Speech is considered as a purposeful social action, discourse. It is argued that the strategy of speech behavior covers the entire sphere of the communication process, when the goal is to achieve results. The pragmatic potential of language resources at different levels is noted, the informational structure of the discourse is determined.

УДК 821.161.3*Цётка

Т. А. ФІЦНЕР

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ВЫЯЎЛЕННЕ ЖАНОЧЫХ ВОБРАЗАЎ І ПРАБЛЕМ У ТВОРЧАСЦІ ЦЁТКІ

У артыкуле прааналізаваны вершы і апавяданні Цёткі, у якіх пісьменніца малюе вобразы жанчын, любуюцца іх красой, асэнсоўвае іх незайздросны лёс і праблемы ў тагачасным соцыуме. Даводзіцца, што пісьменніца праз лірычных герояў вершаў і створаныя жаночыя вобразы ў апавяданнях “Лішняя” і “Зялёнка” выяўляе ўласныя пошукі сэнсу жыцця, выбару і накіраванасці, асабістае разуменне творчасці. Сцвярджаецца, што цікавасць да становішча беларускай жанчыны ў грамадстве не была другараднай ні ў творчасці аналізуемай аўтаркі, ні ў яе жыцці.

Творчасць Цёткі (А. Пашкевіч), бясспрэчна, класічная і ўвайшла ў скарбонку айчызнага прыгожага пісьменства, стала хрэстаматычнай, а імя пісьменніцы займае заслужанае месца ў “шэрагу пачынальнікаў навейшай беларускай літаратуры” [1, с. 103]. І ў тэматычным, і ў жанравым плане творчасць пісьменніцы надзвычай разнастайная і паказальная для свайго часу, ім жа ў многім абумоўленая і запатрабаваная. Цётку справядліва лічаць спадкаемцай традыцыі Ф. Багушэвіча, якая і ў жыцці, і ў творчасці найперш клапацілася пра адраджэнне сваёй Бацькаўшчыны.

У дадзеным артыкуле ўвага будзе звернута на вобразы жанчын, створаныя Цёткай у вершах “Лета”, “Гаданне”, “Вясковым кабетам”, а таксама апавяданнях “Лішняя” і “Зялёнка”.

Так, ужо ў адным з самых ранніх сваіх вершаў “Лета” аўтарка, малюючы прыбабнасць гэтай пары года, летнія сялянскія клопаты, прыгажосць летняй беларускай вёскі і прыроды, агучваючы сваё разуменне мастацтва і ролі мастака ў жыцці народа (праз дзяцігоддзе М. Багдановіч у сваім знакамітым “Апокрыфе” прадставіць уласную канцэпцыю ролі мастака і мастацтва ў жыцці народа), значнасці яго працы, хвалючыся пра ўласную недасканаласць як мастачкі, каб “змяляваці” ўсіх “ў адзін дух”, раскрывае і характэрнае вясковых дзяўчат: “І мо гэта не дзяўчыны // Гудуць летам над снапом, // А каліны ды маліны // Цягнуць ручкі за хмялём [2, с. 51]. Асаблівай прыгажосцю сярод вясковых прыгажунь вылучаецца Кася, якую паэтка так красамоўна ўзвысіла, параўнаўшы са знаёмымі ўсім з дзяцінства кветкамі:

Як царэўна, як багіня!

Як нарцыса, як вяргіня!

Як лілея на Дунаю,

Як пралеска сярод гаю;

Цвіце Кася на ўсю вёску

Зоркай яснай [2, с. 51–53].

У вершы “Вясковым кабетам” аўтарка ўжо акцэнтуюе ўвагу на сацыяльных праблемах жанчын-сялянак, змушаных жыццём і абставінамі да цяжкай фізічнай працы, якая рана адбірае іх маладосць і прыгажосць, пазбаўляе заўчасна жыцця.